

- тельной колонии (организационно-правовой аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Иркутск, 2002. — С. 3.
7. Тюрьмы и колонии Росси: Народная юридическая энциклопедия / Под ред. Г. Б. Мирзосва. — М.: Лига Разум, 1998. — С. 270–273.

УДК 343.226

І. Р. Данільченко

ВИЗНАЧЕННЯ НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Перші труднощі, з якими зіштовхується дослідник, що вперше почав вивчення проблематики насильства, полягає в складностях формулювання понятійного апарата цього явища, неоднозначності розуміння й трактування основних термінів і розпливчастості їхніх границь.

Причини цього криються, з одного боку, у науковій новизні й слабкій розробленості даного феномена, а з іншого — у його багатоаспектності й багатогранності.

Для порівняння візьмемо тлумачення поняття «насильство» у закордонній науці. Воно асоціюється, насамперед, з фізичним примусом, впливом на організм людини і є синонімом фізичної сили.

Додаткове підтвердження цьому положенню можна виявити в універсальному Оксфордському словнику англійської мови, де насильство визначається як «використання фізичної сили для нанесення тілесних ушкоджень або руйнування...» [1, 1937].

У словнику сучасної англійської мови видавництва Лонгман підкреслюється, що насильство — це використання фізичної сили стосовно іншого [2, 175]. Аналогічне визначення насильства міститься в словниках американського варіанта англійської мови: «Насильство — це фізична сила, яка використовується для нанесення тілесних ушкоджень, псування або руйнування» [3, 1490].

Близькі значення поняття «насильство» зустрічаються й в інших мовах. Наприклад, у німецькій мові під насильством розуміється грубий, фізичний тілесний вплив з метою підпорядкування іншого своїй волі.

Розуміння насильства як фізичної дії характерно й для Г. Грэхем і Т. Гурр, у трактуванні яких насильство виступає як «поводження, спрямоване на нанесення фізичної шкоди людям або їхній власності» [4, 27].

Розширювальний підхід до насильства відрізняє тих авторів, для яких воно є синонімом того, що завдає шкоди людині. Так, Х. Гирветц вважає насильством «дії індивідів або груп, які націлені на нанесення шкоди іншим». Н. Татт також відзначає, що насильство може бути визначене як вид «поводження, що наносить шкоду іншим». Ш. Стэнадж називає конкретні прояви цієї шкоди, починаючи від фізичних образ і відмови від підтримки друга у важку хвилину й закінчуючи жорстоким поведженням з ким-небудь [5, 216].

Г. І. Козирев також робить спробу пояснення даного поняття й пише, що «під насильством розуміється нанесення будь-якого збитку (фізичного, морального, психологічного, ідеологічного й ін.) або будь-які форми примуса відносно інших індивідів або груп» [6, 85].

Для А. А. Гусейнова це поняття являє собою «такий тип людських, суспільних відносин, у ході якого одні індивіди й групи людей підкоряють собі інших, узурпують їхню вільну волю; це зовнішній вплив на людину й переважно його фізичний примус» [7, 293].

Таким чином, насильство буквально означає застосування сили. У класичних тлумачних словниках російської й української мов насильство трактується як «застосування фізичної сили до кого-небудь; примусовий вплив на кого-небудь; пригноблення, беззаконня; опора на силу, дію за допомогою сили» [8, 344]; «примус, неволя, згвалтування; дія образлива, соромлива, незаконна, свавільна» [9, 468]. Великий тлумачний соціологічний словник визначає насильство як заподіяння фізичного збитку тілу або власності людини за допомогою сили або зброї [10, 454].

Тлумачний словник Особливої частини кримінального законодавства України дає таке визначення поняття «насильство»: це фізичний вплив на організм потерпілого, що полягає в нанесенні удару, позбавленні чи обмеженні особистої свободи, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерті [11, 73–74].

Аналізуючи вищесказане, варто помітити, що термін «насильство» припускає дії, за допомогою яких гвалтівник навмисно заподіює шкоду своїй жертві. Цей критерій виключає випадкові нанесення ушкоджень, дії зроблені не усвідомлено або без наявності наміру. Таким чином, важливо визначити насильство не тільки як поведіння, що заподіює шкоду або збиток іншим, але і як будь-які дії, що мають метою досягнення подібних негативних наслідків.

При тлумаченні поняття «насильство» в сучасній філософсько-соціологічній літературі використовується два основних підходи: розширювальний і вузький. Незважаючи на різницю у визначенні насильницьких дій обидва вони виходять із порівняння насильства із примусом, придушенням, нанесенням шкоди.

У першому випадку під насильством розуміється заподіяння будь-якого збитку (у тому числі й морального), у другому — застосування фізичної сили, усіяке обмеження фізичних свобод людини.

Аналіз літератури дозволяє зробити деякі висновки щодо особливостей тлумачення даного поняття.

Як уже було відзначено, у зарубіжній науці дослідники дотримуються вузького розуміння поняття «насильство», у той час як у вітчизняній науці це було характерно для ранніх досліджень й у цей час тут домінує розширювальне тлумачення. Причому заслуга розробки розширювального підходу і його використання належить юристам, які, на наш погляд, уперше усвідомили наявність у змісті даного поняття дві основні складові: фізичну й психологічну. Але необхідно помітити, що широко використовуване в соціогуманітарних науках

поняття «психічне насильство» в юриспруденції вживається рідко й найчастіше заміняється словосполученням «погроза заподіяння фізичного насильства», тут у наявності їхнє прагнення виділити в даному ємкому понятті його предмет.

Насильство як поняття є предметом наукових досліджень, як ми бачимо, великої кількості дисциплін, кожна з яких переслідує свої специфічні, професійні цілі й завдання і вважає за необхідне відповідно до них вибудувати власну систему понять. Саме відсутність згоди в тлумаченні основних понять фахівцями різних дослідницьких галузей, як теоретиками, так і практиками, створює спостережувану в літературі термінологічну плутанину.

Окремої уваги в зазначеному контексті заслуговує проблема так званих оцінних ознак і термінологічних понять у кримінальному законі. Фахівцям відомо, що з'ясувати їхній зміст можна шляхом аналізу безпосередньо самого кримінального закону або інших актів законодавства, шляхом вивчення рішень Конституційного Суду України, шляхом звертання до словників і довідників і т. д.

Термінологічні проблеми кримінального законодавства часто створюються й штучно, від відсутності достатньої уваги до необхідності уніфікації термінології. У чинному законодавстві паралельно використовується значна кількість термінів-синонімів і схожих по змісту термінів, що часто лише заважає правильному з'ясуванню змісту закону й утворює інші істотні проблеми [12, 17].

Так, зокрема, поняття «насильство» зустрічається в Кримінальному кодексі в різних формах: «насильство» (ст. ст. 346, 355, 398 та ін.), «фізичне насильство» (ст. ст. 152, 153, 340), «протизаконне насильство» (ст. 116), «насильницькі дії» (ст. ст. 126, 127, 405), «застосування насильства» (ст. ст. 162, 303, 308, 312, 342, 365, 373 й ін.), «здійснення насильницьких дій» (ст. ст. 346, 405), «психічне насильство» (ст. 180), «погроза застосування насильства» (ст. ст. 186, 187, 189, 345, 377, 386, 398) [13]. Розглянемо більш детально дані поняття.

У розділі «Злочину проти виборчих і трудових й інших особистих прав і свобод людини й громадянина» під «насильством», як одним зі способів здійснення ряду злочинів, передбачених даним розділом, варто розуміти нанесення ударів, побоїв, позбавлення волі, заподіяння тілесних ушкоджень (ст. ст. 157, 160, 161, 180) і навіть убивство (ст. 162).

Трохи інакше трактується поняття «насильство» у ст. 174, як нанесення ударів, побоїв, легких тілесних ушкоджень, позбавлення волі.

Заподіяння ж середньої тяжкості тілесних ушкоджень вимагає додаткової кваліфікації.

Якщо звернутися до розділу «Злочини проти власності», там визначення «насильство» виступає у двоякій формі: насильство небезпечне для життя або здоров'я й насильство не небезпечне для життя або здоров'я.

Тлумачення даних видів насильства дає Верховний Суд України [14]:

«Насильство, небезпечне для життя або здоров'я» (ст. ст. 187, 189) — заподіяння легкого тілесного ушкодження, що заподіяло короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не привели до зазначених наслідків, але були небезпечними для життя або здоров'я в момент запо-

діяння. До останніх, наприклад, варто віднести насильство, яке спричинило втрату свідомості або, якщо воно мало характер мучень, здавлювання ший, скидання з висоти, використання електричного струму, зброї, спеціальних пристосувань.

«Насильство, не небезпечне для життя й здоров'я» (ст. 186) — заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не привело до короточасного розладу здоров'я або короточасній втраті працездатності, а також здійснення інших насильницьких дій (нанесення ударів, побоїв, обмеження або незаконне позбавлення волі за умови, що вони не були небезпечні для життя або здоров'я в момент заподіяння).

З вищевикладеного можна дійти такого висновку, що границя між насильством, небезпечним для життя або здоров'я й не небезпечним, міститься в характері й тяжкості легких тілесних ушкоджень: легкі тілесні ушкодження без розладу здоров'я, а також погроза їх застосування належать до насильства, не небезпечного для життя й здоров'я. А легкі тілесні ушкодження, які призвели до короточасного розладу здоров'я або до короточасної втрати працездатності, належать до насильства, небезпечного для життя й здоров'я.

Такий різновид «насильства» також є кваліфікуючими ознаками інших складів (ст. ст. 206, 278, 289, 308 і т. д.), передбачених різними розділами Кримінального кодексу.

«Фізичне насильство» при зґвалтуванні (ст. 152) і задоволенні статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням насильства (ст. 153) має діапазон від утримання силою потерпілої до позбавлення її життя.

«Протизаконне насильство» у контексті ст. 116 необхідно розуміти як фізичне, так і психічне. Як «фізичне насильство» може розглядатися заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення побоїв, позбавлення волі або здійснення інших насильницьких дій.

«Інші насильницькі дії» — у контексті ст. ст. 126, 127 визначаються як вплив на людину (крім ударів і побоїв), що викликає болючі відчуття (щипання, викручування рук, ніг, пальців, здавлювання частин тіла, вплив термічними, біологічними факторами). У коментарі до ст. 346 дається більш широке поняття «інших насильницьких дій», крім болючих відчуттів унаслідок викручування рук, щипання, знущань, передбачене й підвішування, таскання волоком за транспортним засобом, насильницька ін'єкція наркотичного засобу й т. д. [13].

«Психічним насильством» (ст. 180) може визнаватися погроза застосування фізичного насильства, в окремих випадках — погроза заподіяти моральну або майнову шкоду.

«Психічне насильство» при розбої (ст. 187) виражається в погрозі негайного застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я особи, яка зазнала нападу (погроза вбити, нанести тяжкі тілесні ушкодження й т. п.). Погроза може виражатися в різних формах: демонстрацією зброї, жестами, словами й т. д. [15].

«Насильницьке вилучення крові», як різновид насильства, передбачене ст. 144 і припускає застосування до потерпілого фізичного або психічного насильства.

Такі основні підходи до визначення термінів «наси́льство», «фізичне наси́льство», «психічне наси́льство», «наси́льницькі дії», «погроза застосування наси́льства», що утворюють понятійний апарат феномена наси́льства в кримінальному праві.

Необхідно відзначити, що при визначенні поняття «наси́льство» юристи, насамперед, виводять його ознаки. Більш детально юридичні тлумачення такого поняття даються в коментарях до статей й у постановках пленумів Верховного Суду України.

Також як й інші фахівці, юристи визнають, що існує об'єктивна необхідність створення універсального у своєму роді визначення, щоб воно було застосовано при кваліфікації різних наси́льницьких злочинних діянь, одним з ознак об'єктивної сторони яких є наси́льницький спосіб їхнього здійснення.

Багато вчених, які комплексно й детально досліджують ті або інші інститути кримінального права, також звертають увагу на непослідовність і хаотичність у застосуванні термінології.

Більшість категорій, які застосовуються для визначення тих або інших понять у кримінальному законі, є властиво кримінально-правовими, деякі інші в контексті КК здобувають специфічного змісту. Однак всі вони повинні бути належним чином систематизовані й уніфіковані.

У підсумку можна дійти висновку про необхідність ретельного аналізу поняття наси́льства в кримінальному праві й виділенні єдиного визначення наси́льства: психічного або фізичного.

Складно також не погодитись з думкою М. И. Хавронюка, що найкращим способом уникнути складностей формулювання понятійного апарата цього явища, неоднозначності розуміння й трактування основних термінів було б зробити, включивши як доповнення до Кримінального кодексу Словник кримінально-правових термінів [16].

Література

1. Oxford Universal English Dictionary / Prepared by W. Little et. al. — Oxford: Oxford Univ. Press, 1990. — Vol. X.
2. Longman Dictionary of Contemporary English: New edition. Burnt Mill, Harlow: Longman, 1987. — XXVI.
3. Webster's New World dictionary of American English / Ed.-in-chief V. Neufeldt. — N. Y.; Webster's New World, 1988.
4. Graham H. D., Gurr T. R. The history of violence in America: historical and comparative perspectives. — 1969.
5. Reason and violence: philosophical investigations. — Oxford, 1974. — XV.
6. Козирев Г. И. Проблема наси́лия в теории, массовом сознании и реальной жизни // Вестник МГУ. Сер. 7. Философия. — 2000. — № 6.
7. Гусейнов А. А. Понятие наси́лия // Философия. Наука. Цивилизация. — М., 1999.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М., 1983.
9. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1955. — Т. 5.
10. Большой толковый социологический словарь: В 2 т. — М., 1999.
11. Навроцький В. О., Тростюк З. А. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України) / Юрид. ф-т Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка. — Л., 1997.
12. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Упоряд. й авт. передм. М. І. Хавронюк. — К.: Юрисконсульт, 2006.

13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С. С. Яценко. — 4-те вид., перероб. та допов. — К.: А.С.К., 2005.
14. Постанова Пленуму ВСУ № 12 від 25.12.1992 р. «Про судову практику в справах про корисливих злочини проти приватної власності».
15. Постанова Пленуму ВСУ № 2 від 7.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».
16. Хавронюк М. І. До питання про словник кримінально-правових термінів у Кримінальному кодексі України // Часопис Київського університету права. — 2002. — № 3.

УДК 343.222

Ю. Ю. Коломієць

СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО ПОЗИТИВНУ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

У КК України часто зустрічається поняття «кримінальна відповідальність» (наприклад, у ст. 2, розділах II та IX), проте зміст цього поняття в Кодексі не розкривається, що породило безліч точок зору стосовно природи кримінальної відповідальності.

Досить розповсюдженою є точка зору про те, що кримінальна відповідальність, виступаючи різновидом соціальної відповідальності, являє собою діалектичне сполучення двох аспектів — негативного (ретроспективного) і позитивного (перспективного). Цієї позиції дотримують: З. А. Астеміров [1, 61–62], Л. В. Багрій-Шахматов [2, 43], В. Г. Смирнов [3, 78], М. С. Строгович [4, 72–77] та ін.

У філософській літературі соціальна відповідальність дійсно розглядається у двох аспектах — позитивному і негативному. Проте відкритими залишаються питання щодо того, наскільки доцільно розширювати поняття кримінальної відповідальності, що дотепер переважно сприймається як щось негативне; і чому, незважаючи на це, про позитивну відповідальність у 1960-ті роки вперше заговорили саме в кримінально-правовій науці. Так, вже в 1963 році В. Г. Смирнов писав, що «відповідальність (у широкому розумінні цього поняття) — це, насамперед усвідомлення свого обов'язку перед суспільством і державою, усвідомлення характеру і виду зв'язків, у яких живе і діє людина» [5, 80].

Р. Косолапова і В. Маркова свого часу дійшли висновку, що «тисячолітня традиція всієї старої філософії і суспільної думки в цілому пов'язувати відповідальність з відплатою, з покаранням за неслухняність «долі», «бога» чи за непокору загальноприйнятим основам — саме ця традиція і є своєрідною гносеологічною причиною того, що розуміння відповідальності в якості ретроспективної переважає дотепер» [6, 64–68].

Однак із цим неможна погодитися, тому що про значення свідомого виконання особистістю свого обов'язку, про необхідність існування відповідальної поведінки вже в 1873 році писав Ф. М. Достоевський, звертаючи увагу на те, що, роблячи людину відповідальною, християнство тим самим визнає і волю її, роблячи ж людину залежною від кожної помилки в устрої суспільному, вчення